

7. Протоколи совещаний педагогического совета семинарии. 16 июля 1916 – 19 апреля 1920 // ДАХМО, ф. 64, оп. 1, спр. 108. – 103 арк.
8. Протоколы Каменец-Подольской Мариинской женской гимназии. 1864 – 1919 // ДАХМО, ф. 65, оп. 1, спр. 539. – 112 арк.
9. Рибак І. В. Хмельниччина від найдавнішого часу до сьогодні / І.В. Рибак. – Кам'янець-Подільський : Абетка НОВА, 2002. – 156 с.
10. Списки книг библиотеки семинарии. 1920 г. // ДАХМО, ф. 64, оп. 1, спр. 148. – 118 арк.
11. Циркуляры начальника полиции Подольской губернии, переписка с начальником Подольского губернского жандармского управления о разрешении открытия библиотек и читален и др. 16 декабря 1901 – 21 декабря 1911 гг. // ДАХМО, ф. 228, оп. 1, т. 2, спр. 7962. – 204 арк.

Статья раскрывает пути становления и развития библиотек системы Дирекции народных училищ на Подолье в период конца XIX начало XX столетия.

Ключевые слова: становление, развитие, библиотеки системы Дирекции народных училищ, Подолье, фонд.

УДК 027.7(477-25) "1917/1920"

*О.М.Завальнюк,
м. Кам'янець-Подільський*

Проблема формування і функціонування бібліотек Київського та Кам'янець-Подільського українських університетів у 1917–1920 роках

На основі архівних і опублікованих джерел досліджується процес становлення і розвитку бібліотек столичних українських університетів, які були первістками на полі національної вищої освіти і відігравали важливу роль у забезпеченні навчально-виховного процесу і науково-дослідної роботи.

Ключові слова: Київський народний український університет, Київський державний український університет, фундаментальна бібліотека, книжковий фонд, читальний зал, оренда приміщення, дефіцит коштів, науковці, видавці книг, книгарні, пожертви.

Сучасні університети України відіграють провідну роль у освітньому і науковому житті суспільства, стали незаперечним чинником, що забезпечує у великій мірі інтелектуальний, економічний, політичний і культурний розвиток, а також реалізацію важливих державних програм, спрямованих на нову якість країни.

Поява у Києві у 1917-1918 рр. перших українських університетів стала подією великого національно-культурного значення. Вперше в історії українців запрацювали вищі школи, які стали носіями національної ідеї, формували власне українські кадри інтелігенції, яким відводилася рушійна роль у творенні своєї держави, різних національних інституцій. Виконання освітніх функцій університетів тісно пов'язувалося, зокрема, із функціонуванням бібліотечних підрозділів – однієї із вирішальних умов забезпечення навчально-виховного процесу.

Метою повідомлення є з'ясування основних складових процесу творення і діяльності бібліотек двох столичних навчальних закладів – народного і державного українських університетів, що існували послідовно впродовж національно-демократичної революції 1917-1920 рр.

Історики певною мірою звертали увагу на підняте нами питання у загальних працях. Утім вони обмежилися, з одного боку, наведенням окремих фактів, не розвиваючи конкретної сюжетної лінії [6; с.34], а з іншого, частковим висвітленням його у контексті дослідження лише Київського народного українського університету [2; с.76-77]. Це засвідчує, що проблема загалом не вивчалася і потребує відповідних зусиль з боку науковців.

Київський народний український університет, у якому нараховувалося майже 30 лекторів і 1370 студентів та слухачів підготовчих курсів, запрацював 5 жовтня 1917 р. Навчально-виховний процес вперше в історії національної вищої школи був україномовним, утім, через особливості періоду становлення, стикався з рядом невирішених проблем, які належало розв'язувати по ходу роботи. З-поміж них однією із найбільш пекучих була бібліотечна. Як зазначав у листопаді 1917 р. приват-доцент О. С. Грушевський, лектори КНУУ “не мають до послуг цінних бібліотек, якими користуються їх товариші, лектори російського університету [св. Володимира]. Починати і вести виклади в українському університеті без відповідної бібліотеки се дуже важко” [8; с. 2].

Так вважали практично усі лектори народного університету. Утім виправити становище на краще за тогочасних умов було вкрай непросто. Вирішенню проблеми перешкождали кілька серйозних чинників. По-перше, фінансовий. Заклад не мав достатніх коштів для нормального забезпечення усього університетського життя. Намір отримати фінансову допомогу від Тимчасового уряду чи Української Центральної Ради не виправдався (22 жовтня 1917 р. Рада лекторів КНУУ, заслухавши інформацію ректора І. М. Ганицького про результати його розмови з Генеральним секретарем освітніх справ щодо можливості додаткового фінансування закладу (основні кошти надходили від студентів і слухачів підготовчих курсів, які отримували освітні послуги), ухвалила таке категоричне рішення: "...До Центрального уряду з проханням не удаватись, грошей не просити" [1; оп. 1, спр. 7, арк. 11]). По-друге. Попри великий масив українознавчої літератури, що з'явилася у 1917 р. (747 найменувань) [12; с. 155], її наукова складова була вельми скромною. Приміром, з історії України та українського права опублікували, за підрахунками А. Козаченка, всього україномовних 85 книг і 14 статей [6; с. 12]. Тому питання комплектування бібліотечного фонду вирішували переважно у нетрадиційний спосіб – звернулися до авторів з проханням подарувати університетові свої праці. Для фінансування початкових заходів із формування фундаментальної бібліотеки І. М. Ганицький відмовився від своєї ректорської платні і передав її на бібліотечні потреби. Із незначних коштів виділили 1500 карб. на придбання необхідної літератури (2/3 зазначеної суми направили на закупівлю україномовної літератури, решту – російськомовної та іншої). 29 жовтня 1917 р. Рада лекторів університету утворила спеціальну бібліотечну комісію (О. С. Грушевський, І. І. Огієнко, Ю. С. Гаєвський, О. К. Мицюк, Ф. П. Швець і Г. Г. Холодний), якій доручили опікуватися формуванням бібліотечного фонду [1; оп. 1, спр. 7, арк. 11 зв.]. Сучасний історик В. П. Ляхощкий стверджує, що результатом діяльності зазначеної комісії стало започаткування "книжкового навчально-культурного центру" українського університету [7; с. 336].

Бібліотекарем КНУУ призначили Г. Г. Холодного. За його звітом, який охоплює період з 1 грудня 1917 р. по 9 червня 1918 р., до фонду бібліотеки передали 134 примірники (110 назв). Частина літератури подарували: І. М. Ганицький (42 книги), Г. Н. Губарев (11), Сльозкін (4), І. І. Огієнко (тут і далі кількість примірників не встановлено), архієпископ Олексій, різні інституції [1; оп. 1, спр. 5, арк. 5]. На придбання різних видань заклад витратив усього 25 тис. карб. Загальна чисельність бібліотечного фонду сягала близько 20

тис. примірників, більшість яких стосувалася українознавства [1; оп. 1, спр. 5, арк. 1 зв.]. Невелике приміщення бібліотеки розміром 8,5 м x 8,5 м доводилося орендувати. Через недостатню кількість шаф (їх було усього 5) значну кількість книг розмістили на підлозі, без належної систематизації, хоча майже вся література була заката-логізована. Давалися взнаки відсутність читального залу, достатніх площ для зберігання фонду. Через проблеми із фінансуванням виник борг з платежу за оренду приміщення у Київського приватного комерційного інституту (сума досягала 10 тис. карб.). У травні 1918 р. через дефіцит площ для навчальної і позааудиторної роботи (заявився ще один, четвертий за рахунком, факультет – медичний) у кімнаті бібліотеки проводив свої засідання гурток студентів природничого відділу фізмату [1; оп. 1, спр. 5, арк. 5а].

Коли навесні 1918 р. розпочалися заходи із перетворення КНУУ в державний український університет, з'явилася реальна перспектива отримати державні кошти на його функціонування, зокрема, й на розвиток бібліотеки. У серпні 1918 р. юридичне оформлення Київського державного українського університету було завершено. Новий заклад спирався на однорічний досвід роботи свого попередника. У цьому плані не становили винятку і його підрозділи, зокрема бібліотека, яка успадкувала книжковий фонд народного університету.

Усвідомлюючи велике значення наукової і навчально-методичної літератури для якісного проведення навчального процесу у першому повноцінному українському вищому навчальному закладі, його керівництво ще до офіційного відкриття активізувало зусилля з метою успішного розв'язання бібліотечного питання. Ректор Ф. П. Сушицький на початку жовтня 1918 р. заявив, що університету вдалося закупити кілька цінних приватних книгозбірень, одна з яких мала рідкісні видання на санскриті. Для придбання іноземної літератури, без якої також не міг обійтися заклад, до кількох європейських країн відрядили двох фахівців, які мали при собі необхідні кошти. Планували, що до кінця 1918 р. бібліотека КДУУ зможе довести свій фонд до 100 тис. томів. Але доки своєї літератури гостро не вистачало, керівництво КДУУ домовилося про використання українськими студентами великого бібліотечного фонду, який був у розпорядженні університету св. Володимира [10]. На жаль, останній практично не мав україномовних видань.

Готова була надати свої послуги викладачам і студентам українського університету Національна (Всенародна) бібліотека, яку заснували при УАН. Восени 1918 р. її фонд нараховував близько 700 тис. томів [11; с. 120]. Багато книг зосереджувалося у відділі “Україніка” [9; с. 23].

Київська дослідниця О.В.Колпакова з'ясувала, що у структурі університету діяла одна велика фундаментальна бібліотека та дві менші (обслуговували студентів двох семінарій – історико-філологічного і правничого) [6; с. 34]. Утім про їх роботу не наведено жодних даних. Нам вдалося встановити, зокрема, що бібліотека історико-філологічного семінарію розпочала роботу лише у весняному семестрі 1918-1919 навчального року, точніше 1 лютого 1919 р. До 30 червня того ж року вона придбала літератури всього на 3772 карб. [1; оп. 2, спр. 54, арк. 3]. Очолював цей бібліотечний підрозділ М. О. Іваненко [1; оп. 2, спр. 43, арк. 19 зв.]. Керівник семінарію С. Дложевський, дбаючи про ефективну роботу очолюваної ним структури, поставив перед адміністрацією університету питання про виділення приміщення під читальню [1; оп. 2, спр. 75, арк. 6]. Утім влітку 1919 р. його розв'язати не змогли і відклали до наступного навчального року [1; оп. 2, спр. 37, арк. 21]. Восени 1919 р. ситуація із фінансовим забезпеченням і приміщеннями університету не поліпшилася, то ж про відкриття читального залу вже не йшлося. Що стосується згаданої дослідницею книгозбірні семінарію правничого факультету, то про її діяльність даних не виявлено. В архівному документі “Сміта допоміжних інституцій при історико-філологічному факультеті [КДУУ] на 1919 р.” згадується, зокрема, психологічний семінаріум з бібліотекою, на який планували витратити 11550 карб. [1; оп. 2, спр. 54, арк. 12].

Фундаментальна бібліотека КДУУ мала порівняно невеликий штат. Бібліотекарем (по нинішнім міркам – директором) у вересні 1918 р. призначили приват-доцента О. І. Сагарду [1; оп. 2, спр. 18, арк. 1]. Згодом до штату ввели посади помічників бібліотекаря – старшого (її посіла О. О. Грушевська [4; оп. 2, спр. 6, арк. 109 зв.]) і молодшого (В. П. Соколова [1; оп. 2, спр. 57, арк. 223]). Канцеляристами працювали А. І. Межиров та І. Г. Дудченко (у липні 1919 р. на вимогу Ради комісарів вищих навчальних закладів Києва обох звільнили з роботи) [1; оп. 2, спр. 71, арк. 5]. Але вже через місяць більшовицька влада відновила одну ставку канцеляриста, яку надали Є. Л. Лошнюковій [1; оп. 2, спр. 71, арк. 65]. У вересні 1919 р., у зв'язку з припиненням державного фінансування, штат бібліотеки скоротили до двох ставок – бібліотекаря і його помічника [1; оп. 2, спр. 6, арк. 130], як це було рік тому. Скорочення штату, на переконання О.І.Сагарди, загрожувало припиненню великої праці “по улаштуванню бібліотеки, окрім купівлі книжок” [1; оп. 2, спр. 71, арк. 5].

Через неможливість використовувати власний навчальний корпус, університету не просто було розмістити бібліотеку, успадковану від КНУУ, фонди якої постійно поповнювалися. Для

забезпечення навчально-виховного процесу необхідною літературою, якої бракувало у КДУУ, Ф. П. Сушицький вже на початку листопада 1918 р. звернувся до свого колеги, ректора університету св. Володимира, з проханням дозволити студентам українського вишу користуватися бібліотечним фондом, як це було раніше, коли існував народний університет, на що отримав позитивну відповідь [1; оп. 2, спр. 25, арк. 73].

Частково знявши, таким чином, гостроту бібліотечної проблеми, адміністрація КДУУ шукала можливості розмістити свою фундаментальну бібліотеку у приміщеннях різних закладів та установ після того, як з листопада 1918 р. у корпусах університету розмістилися підрозділи гетьманського війська, а з кінця грудня – загони республіканської армії Директорії. Великими зусиллями це питання вдалося розв'язати, утім не зовсім вдало: частину бібліотечного фонду помістили в орендованих кімнатах університету св. Володимира; особливо цінні видання, запаковані у ящики, передали на збереження до фундаментальної бібліотеки того ж таки закладу [1; оп. 2, спр. 71, арк. 73]. Доступу до останніх практично не було – вони, як здавалося тоді, лише на певний час виводилися з користування. У середині березня 1919 р. Національна бібліотека погодилася передати тимчасово під бібліотеку КДУУ дві кімнати у будинку колегиї Павла Галагана, де, власне, займала лише частину площ. Одним із пунктів угоди було надання доступу до університетської читальні усім студентам вищих шкіл Києва, залежно від їх потреби [1; оп. 2, спр. 32, арк. 21 зв.; спр. 71, арк. 72].

На початку 1919-1920 навчального року проблема приміщень для фундаментальної бібліотеки українського університету знову загострилася, утім не через політичні, а суто буденні причини. Справа в тому, що адміністрація університету св. Володимира, яка здавала частину кімнат і аудиторій в оренду, відмовилася пролонгувати угоду на одне із приміщень, у якому знаходилася бібліотека КДУУ [1; оп. 2, спр. 43, арк. 147 зв.]. Переговори з цього питання були складними і затягнулися аж до грудня 1919 р., коли денікінська влада у місті постулилася радянській. Очікуючи зміни політики до університетів з боку більшовицького режиму, керівництво університету св. Володимира, яке до того відкрито підтримувало денікінців, побоюючись відселити бібліотеку українського вищого навчального закладу, і договір оренди було продовжено.

Пекучість зазначеної проблеми не стала на перешкоді роботи бібліотечних працівників, спрямованої на зростання книжкового фонду. Одним із шляхів вирішення цього питання була організація закупівлі необхідних для занять видань у місцевих книгарнях і з

приватних колекцій. Ще за гетьманату Павла Скоропадського комісія з вищих шкіл і наукових інституцій, що діяла при Міністерстві освіти і мистецтва під головуванням академіка В. І. Вернадського, виділила зі свого складу підкомісію (В. І. Лучицький, В. В. Дуб'янський, О. В. Корчак-Чепурківський, Ф. П. Швець, І. В. Єгоров і О. Яницький), яка 22 липня 1918 р. зробила обрахунок видатків на бібліотеку КДУУ. Вони становили 90 тис. карб., враховуючи і передплату на газети та журнали [1; оп. 2, спр. 4, арк. 3]. Дана цифра фігурує і в “Обрахунку Київського Державного Українського Університету на 2-е півріччя 1918 р. (1.07-31.12)”, доданому до “Законопроекту про перетворення Київського Народного Українського Університету в Київський Державний Український Університет”, схваленого урядом 5 серпня 1918 р. [13; оп. 1, спр. 16, арк. 4]. З цієї суми на придбання літератури, як зазначала бібліотечна комісія КДУУ у жовтні 1918 р., було виділено 60 тис. карб., причому більшість зазначених коштів (36 тис. карб.) вирішили обміняти на іноземну валюту з метою закупівлі книг за кордоном [1; оп. 2, спр. 18, арк. 3]. На решту збиралися закупити книги в Україні. Над цим працювали постійно. Так, ще до офіційного відкриття університету у вересні 1918 р., до бібліотечного фонду включили придбані у Солухи і Кнацер дві цінні книгозбірні (їх чисельність встановити не вдалося) [1; оп. 2, спр. 18, арк. 1зв.]. На нову наукову і навчально-методичну літературу, зокрема для фізико-математичного факультету, правління КДУУ погодилося відпустити 145 тис. карб. [1; оп. 2, спр. 10, арк. 55]. До 1 січня 1919 р. університет на поповнення бібліотечного фонду загалом витратив 18500 карб. [1; оп. 2, спр. 54, арк. 2], хоча книгарні поставили літературу на значно більшу суму (через брак коштів заклад не зміг вчасно розрахуватися з продавцями, зокрема книжковими магазинами Ізидовського і Оглоблина, яким на той час заборгував сумарно 7333 карб. [1; оп. 2, спр. 43, арк. 19 зв.]).

У другому півріччі 1918-1919 навчального року становище бібліотеки КДУУ, як і закладу загалом, різко погіршилося у зв'язку із зміною політики щодо вищої школи, яку проводили органи радянської влади. Було обмежено право вільного вибору літератури – університет зобов'язали, зокрема, замовляти її централізовано, через відділ постачання Народного комісаріату освіти УССР. Звісно, мова йшла про нові видання, які дозволяла радянська цензура. У такий спосіб було подано заявку на отримання 3 тис. примірників на суму 15 тис. карб. Крім того, за університетом зберегли право купляти раніше видані книги, які реалізовувалися у роздрібній торгівлі. Так, було досягнуто домовленості з юридичними особами (книгарні

“Дзвін”, “Дніпросоюз”, “Всеувіт”, “Освіта” і Євгена Череповського) про відпуск літератури в борг на суму 7 тис. карб. Утім, як свідчив бібліотекар О. І. Сагарда, реально університет витратив трохи більшу суму – 9 тис. карб [4; оп. 2, спр. 54, арк. 2], частина яких пішла на покриття минулорічного боргу, що утворився за неповний розрахунок з книгарнями Ізидовського, “Прометей”, Йогажона, Оглоблина і “Сотрудник школ”. [1; оп. 2, спр. 43, арк. 10]. На придбання літератури до невеличких книгозбірень ботанічного кабінету і психологічного семінаріуму університет витратив відповідно 4811 карб. [1; оп. 2, спр. 54, арк. 1зв.] і 500 карб. [1; оп. 2, спр. 63, арк. 1].

У травні 1919 р. заклад відрядив лектора французької мови П. Вивієнко до Швейцарії і професора Тоцького – до Москви для придбання тих видань, яких вкрай не вистачало для навчально-виховного процесу, особливо на кафедрі романогерманської і класичної філології та кафедрах правничого факультету [1; оп. 2, спр. 59, арк. 326; спр. 71, арк. 71]. На жаль, невідомо чим завершилися обидва відрядження. Беручи до уваги складнощі із пересуванням та вільним доступом до ринків, спричиненими громадянською війною в Росії і спробою експорту більшовицької революції у Європу, вони, скоріш за все, не дали очікуваного результату.

Іншим способом поповнення бібліотечного фонду стали дарунки книг від українських діячів, приватних осіб та різних інституцій. Серед тих, хто підтримував бібліотеку, були О. С. Грушевський, О. О. Грушевська, В. І. Екземплярський, В. М. Ханенко, В. П. Степаненко, Г. Г. Попович (його внесок – 27 книг) та ін. На прохання університету подарувати літературу відгукнулися: голова Архівного фонду В. П. Модзалевський, голова Музейного фонду М. Е. Макаревич, голова Книжкової палати Ю. О. Іванов-Меженеко, голова Комісії по вивчення давніх актів академік В. С. Іконников (подарував 52 томи праць комісії). Великий дарунок бібліотеці університету зробила Київська духовна академія (майже 1000 примірників), яку більшовики закрили в контексті боротьби з релігією і церквою [1; оп. 2, спр. 32, арк. 16; спр. 43, арк. 114, 116, 121, 125; спр. 59, арк. 322; спр. 71, арк. 2, 4, 9, 69].

На жаль, невідомо чим завершилася спроба адміністрації КДУУ отримати бібліотеку Іванова, яка впродовж десятиліття, з 1908 по 1918 рр., знаходилася на збереженні у Золотонішському повітовому земстві Київської губернії [1; оп. 2, спр. 59, арк. 7], книгозбірню експропрійованого більшовиками будинку Міністерства народного здоров'я [1; оп. 2, спр. 57, арк. 15], а також книжкової колекції Лук'янівського робітничого клубу у Києві [1; оп. 2, спр. 13, арк. 37]. Нерозв'язаним залишилося ініційоване ректором Ф. П. Су-

шицьким питання про передачу університетові частини кадетської бібліотеки Миколаївської гарматної школи (йшлося про літературу, яка не мала військового змісту) [1; оп. 2, спр. 25, арк. 70].

1919-1920 навчальний рік виявився найбільш складним для бібліотеки КДУУ. Різко зменшилося реальне фінансування. Замість передбачуваних 1950000 карб. (сума зросла через гіперінфляцію) підрозділ отримав всього 12790 карб. [1; оп. 2, спр. 6, арк. 162] або 0,65%. Коли наприкінці жовтня 1919 р. вирішили придбати цінну книгозбірню Голубовського, то за неї треба було заплатити, як того вимагав власник, спочатку 16 тис. карб., що було непомірним для обмеженого бібліотечного кошторису (зрештою, можна було домовитися про розстрочення платежу). Доки йшли перемовини з цього питання, гроші продовжували знецінюватися, і вже 6 листопада 1919 р. продавець виставив іншу ціну, що більш як удвічі перевищувала попередню – 35 тис. карб. [1; оп. 2, спр. 43, арк. 147, 147 зв.]. Прикро, але грошей не вистачало і для вчасної виплати зарплати працівникам бібліотеки, що погіршувало умови їх виживання. Цікаво, що не зафіксовано жодного факту про відкрите нарікання людей на погіршення становища. Більш того, окремі з них були готові працювати деякий час без отримання платні, аби тільки згодом погасили борг. Саме таку заяву зробив 22 жовтня 1919 р. бібліотекар історико-філологічного семінаріуму М. Іваненко, “зважаючи на сучасне становище університету” [1; оп. 2, спр. 43, арк. 146 зв.].

На жаль, існуюча джерельна база не дає змоги встановити точну чисельність бібліотечного фонду українського вишу. У “Пам’ятній записці про Київський Український Державний Університет”, датованій початком вересня 1919 р., фігурує лише кількість назв книг у бібліотеці закладу – 8000 [1; оп. 2, спр. 6, арк. 145]. Преса подавала іншу інформацію – про 8 тис. томів (а не назв, як вище) на суму 70 тис. карб. [3]. Якщо врахувати успадковані від КНУУ 20 тис. примірників, то можна припустити, що бібліотека держ-університету нараховувала близько або понад 30 тис. одиниць зберігання (для порівняння: бібліотечний фонд Кам’янець-Подільського державного українського університету становив у жовтні 1920 р. 33252 примірники [4; с. 16]). Як би там не було, але незаперечним є той факт, що досягти задекларованого 100-тисячного фонду своєї бібліотеки КДУУ не вдалося ні у 1918, ні у двох наступних, революційних, роках. Зрештою, це не мало принципового значення тоді, коли національне відродження зазнавало всіляких утисків, а його яскраві носії, віддані українській справі патріоти, змушені були переховуватись, покидати столицю, аби не стати жертвою денікінського режиму або червоного терору.

Важливим є те, що бібліотека все-таки виконувала покладені на неї функції, попри тісноту і недостатню раціональність у розміщенні її фонду, інші труднощі. Зафіксовано приклади, які свідчать про те, що студенти, працюючи в читальні з літературою, засиджувались над нею допізна [1; оп. 2, спр. 57, арк. 22]. Вдалося встановити, що до літа 1920 р. більш-менш успішно функціонувала не лише фундаментальна бібліотека, а й її підрозділи на трьох факультетах – фізико-математичному, історико-філологічному й правничому [1; оп. 2, спр. 14, арк. 18].

Таким чином, обидва столичні українські університети, дбаючи про якість освіти, використовуючи вузівський досвід різних країн світу, творили власні фундаментальні бібліотеки, які наповнювалися україно- та іншомовними виданнями і активно використовувалися як викладачами, так і студентами. На процес формування книжкових фондів негативно впливали фінансово-економічна криза, дефіцит коштів, політична нестабільність, недостатня, як для університетських потреб, пропозиція ринку книжкової продукції, особливо наукового змісту. Через об'єктивні перешкоди заклади не мали змоги придбати усю основну літературу, необхідну для забезпечення навчально-виховного процесу і науково-дослідної роботи, змушені були послуговуватися більш укомплектованими фондами інших вишів, наукових інституцій.

Подвижницька праця бібліотечних працівників обох українських університетів, спрямована, перш за все, на примноження книжкових фондів і обслуговування читацької аудиторії, є складовою національного відродження у 1917-1920 рр. і заслуговує на спеціальне наукове дослідження.

Список використаних джерел

1. Державний архів міста Києва, ф.р. 936.
2. Завальнюк О. М. Функціонування Київського народного українського університету – прорив національної освіти і науки у 1917-1918 рр. / О. М. Завальнюк // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки / редкол.: В. С. Степанков (відп. ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. – Вип. 2. – С. 72-87.
3. Засідання Ради професорів Державного Українського Університету // Рада. – К., 1919. – 8(21) верес. – № 6 (33). – С. 2.
4. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення / [заг. ред. О. М. Завальнюка]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – 408 с.: іл.

5. Козаченко А. Наука історії України, Росії за рр. 1917-1927 в УСРР / А. Козаченко // Бібліографія історії України, Росії та українського права, краєзнавства й етнології за 1917-1927 роки. (Огляд) : бібліограф. зб.; склала бібліограф. комісія наук.-досл. кафедри історії україн. культури ім. акад. Д.Багалія в Харкові 1929 р. – Харків : Держ. вид-во України, 1930. – С. 11-21
6. Колпакова О.В. Український державний університет у Києві (1917-1920 рр.) / О. В. Колпакова // Укр. іст. журн. – 1993. – № 7, 8. – С. 30-36.
7. Ляхощкий В. Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга. Бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / Володимир Ляхощкий. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – 664 с. : іл.
8. Перший місяць // Університетські вісти. – К. : Укр. Ун-т в Києві, 1917. – №1. – С.1-2.
9. Перший піврік існування Української Академії наук та начерк її праці до кінця 1919 року. – К. : друкарня Укр. наук. тов-ва, 1919. – 25 с.
10. Розмова з ректором університету проф. Сушицьким // Відродження. – К., 1918. – 6 жовт. (23 верес.). – Ч. 153. – С.4.
11. Розовик Д.Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917-1920) : монографія / Д.Ф.Розовик. – К. : Видавн.-поліграф. центр “Київ. ун-т”, 2002. – 311 с.
12. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – Львів, 1937. – 174 с.
13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.1064.

On the basis of archival and published data the process of development of the libraries of the capital Ukrainian universities, the firstlings in the field of national higher education, which played a substantial role in providing the educational process and scientific research work, is being discovered.

Key words: Kyiv people Ukrainian university, Kyiv state Ukrainian university, Fundamental library, literary fund, reading hall, tenancy, shortfall, scientists, publishers, book shops, donation.